

ÕIGUSKANTSLER

Pr Laine Randjärv
aseesimees
Riigikogu
ap.kk@riigikogu.ee

Teie 20.01.2012 nr 2-3/12-46
Õiguskantsler 2.02.2012 nr 10-2/120126/1200548

Vastus Riigikogu liikme kirjalikule küsimusele Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku staatus

Austatud proua Randjärv

Tänan Teid, et edastasite Riigikogu liikme pr Yana Toomi kirjaliku küsimuse soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku staatuse kohta.

I Esitatud küsimused

Oma pöördumises palus Riigikogu liige vastust järgmistele küsimustele.

1. Kas Teie hinnangul on voliniku institutsioon olemasoleval kujul vajalik ja selge? Palun selgitage.
2. Kui volinikule seadusega pandud ülesanded ning nende ülesannete täitmiseks võimaldatud isikkoosseis ja rahalised vahendid ei ole töömahtu arvestades hetkel piisavad, siis kes ja kuidas peaks sellega tegelema?
3. Kas Teie hinnangul on volinik inimestele piisavalt kättesaadav? Kuivõrd on Teie poole pöördunud voliniku vastutusallas olevate küsimuste lahendamiseks? Mida olete sellistel juhtudel teinud?
4. Kas eeltoodud probleemi võiks lahendada voliniku liitmise teel õiguskantsleri institutsiooniga? Millised oleksid sel juhul poolt ja vastuargumendid?
5. Kas Teie hinnangul peaks Riigikogu liikmed saama aru pärida sarnaselt õiguskantslerile ka volinikult? Palun põhjendage.

II Õiguskantsleri vastused

Seoses esitatud küsimustega pean vajalikuks veelkord selgitada Riigikogu liikme kirjalikule küsimusele vastamise ulatust.

Õiguskantsleri Kantselei

Kohtu 8, 15193 TALLINN. Tel 693 8404. Faks 693 8401. info@oiguskantsler.ee www.oiguskantsler.ee

Riigikogu liikme kirjaliku küsimuse esitamisega seonduvat reguleerivad Riigikogu kodu- ja töökorra seaduse (RKKTS) §-d 147–148. RKKTS § 147 lõike 1 järgi võib kirjaliku küsimuse esitada õiguskantslerile tema võimkonda kuuluva üksikküsimuse kohta teabe saamiseks. RKKTS § 147 lg 2 lause 1 järgi peab küsimus olema lühike ning võimaldama lühikest vastust. RKKTS § 148 kohaselt vastab küsimuse adressaat küsimusele kirjalikult 10 tööpäeva jooksul selle edastamisest arvates.

Olen varasemalt märkinud, et kirjaliku küsimuse instituudi raames on põhjendatud õiguskantslerile esmajoonel selliste küsimuste esitamine, mis otseselt seonduvad õiguskantsleri tegevusega ning puudutavad selgituste küsimist läbiviidud või alustatud menetluste kohta. See ei ole üldjuhul samastatav abstraktsete selgituste andmisega õigustloovate aktide põhiseadusega kooskõla või avaliku võimu tegevuse õiguspärasuse kohta. Juhin tähelepanu, et nii õigusnormide põhiseaduspärasuse kui ka *ombudsmanni* menetluse raames haldusaktide ja toimingute kiiranalüüs, mida eeldaks seaduses sätestatud kohustus anda vastus kirjalikule küsimusele 10 tööpäeva jooksul, ei võimalda üldjuhul selgitada välja kõiki asja lahendamiseks vajalikke asjaolusid ega kuulata ära akti ettevalmistaja, vastuvõtja või rakendaja seisukohti. Selgitan, et Riigikogu liikmetel on võimalik lisaks Riigikogu kodu- ja töökorra seaduses toodud alustele pöörduda õiguskantsleri poole üldises korras.

Sellest tulenevalt on mul võimalik vastata Riigikogu liikme Yana Toomi küsimustele vaid eelpool kirjeldatud ulatuses.

1. Esimese küsimuse puhul soovib Riigikogu liige teada minu seisukohta, kas voliniku institutsioon olemasoleval kujul on vajalik ja selge. Nimetatud küsimus ei seonu otseselt õiguskantsleri tegevusega, mistõttu ei ole mul võimalik anda sellele ühest ja ammendavat hinnangut.

Selgitan esitatud kirjaliku küsimuse raames siiski järgmist. Riigikogul on kohtuväliselt isikute õiguste ja vabaduste järgimist kontrollivate institutsioonide ning nende pädevuse ja volituste kujundamisel küllaltki ulatuslik otsustusruum, kuid seejuures tuleb arvestada põhiseaduse põhimõtete ja rahvusvahelistest lepingutest ning Euroopa õigusest tulenevate miinimumnõuetega.

Euroopa Parlamendi ja nõukogu 05.07.2006 direktiivi 2006/54/EÜ, meeste ja naiste võrdsete võimaluste ja võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamise kohta tööhõive ja elukutse küsimustes (uuestisõnastamine), artikkel 20 ning nõukogu 13.12.2004 direktiivi meeste ja naiste võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamise kohta seoses kaupade ja teenuste kättesaadavuse ja pakkumisega artikkel 12 näevad ette liikmesriigi kohustused soolise võrdõiguslikkusega tegelevate organite loomise osas.¹ Võrdset kohtlemist toetava organi loomise näeb ette ka nõukogu

---

¹ Direktiivi 2006/54/EÜ art 20 lõike 1 kohaselt määravad liikmesriigid asutuse või asutused, kelle ülesanne on edendada, analüüsida, jälgida ja toetada kõikide isikute võrdset, soolise diskrimineerimiseta kohtlemist, ja teevad nende asutuste jaoks vajalikud korraldused. Need asutused võivad moodustada osa asutustest, kelle ülesandeks on riigisisel tasandil tegelda inimõiguste kaitsega või üksikisiku õiguste kaitsega. Art 20 lõike 2 järgi peavad nende asutuste pädevusse kuuluma järgmised ülesanded: a) diskrimineerimise all kannatanutele sõltumatu abi osutamine diskrimineerimist käsitlevate kaebuste esitamisel, piiramata seejuures kannatanute ja artikli 17 lõikes 2 sätestatud ühenduste, organisatsioonide või muude juriidiliste isikute õigusi; b) diskrimineerimist käsitleva sõltumatu uurimise korraldamine; c) sõltumatute aruannete avaldamine ja soovitude esitamine seoses kõnealuse diskrimineerimise asjaoludega; d) vahetada asjakohasel tasandil olemasolevaid andmeid vastavate Euroopa organitega, nagu tulevane Euroopa Soolise Võrdõiguslikkuse Instituut.

29.06.2000 direktiiv 2000/43/EÜ, millega rakendatakse võrdse kohtlemise põhimõtte sõltumata isikute rassilisest või etnilisest päritolust.²

Selliste organite tegevuse üheks alusdokumendiks on nn Pariisi printsiibid.³ Nimetatud organid peavad tegutsema sõltumatult. Selleks peavad organil olema vajalikud vahendid oma tegevuse sujuvaks korraldamiseks, sh adekvaatne rahastamine. Selle eesmärgiks on võimaldada institutsioonile oma personal ja tööruumid, et tegutseda sõltumatult täitevvõimust ning vältida finantskontrolli, millega on võimalik negatiivselt mõjutada institutsiooni tegevuse sõltumatust.⁴

2. Selgitan, et minu pädevusse ei kuulu hinnangu andmine, kas volinikule seadusega pandud ülesanded ning nende ülesannete täitmiseks võimaldatud isikkoosseis ja rahalised vahendid on töömahtu arvestades piisavad. Saan siiski osundada, et mitmed rahvusvahelised järelevalveorganisatsioonid on leidnud, et volinikule eraldatud rahalised vahendid ei ole piisavad talle pandud ülesannete tõhusaks täitmiseks.⁵ Vastavalt põhiseaduse § 65 punktile 6 võtab Riigikogu vastu riigieelarve ja kinnitab selle täitmise aruande.

3. Minu poole on pöördunud neljal korral seoses voliniku poolt arvamuse andmise tähtaja mittejärgimisega. Neist kaks pöördumist puudutasid esimese voliniku ametiaega ja kaks pöördumist ametisoleva voliniku tegevust.

28.10.2009 pöördus minu poole avaldaja. Avaldaja märkis, et pöördus voliniku poole 2009. aasta jaanuaris ning esitas 18.03.2009 täiendavat teavet juhtumi asjaolude kohta, kuid rohkem ei teavitatud teda menetluse käigust ega olnud antud arvamust diskrimineerimise esinemise kohta. Edastasin pöördumise vastamiseks volinikule. Palusin volinikul rakendada meetmeid arvamuse kiireks koostamiseks ja vastuse saatmiseks avaldajale. Märkisin, et vajab selgitamist seadusest tulenevast tähtajast mittekinnipidamine ja avalduse lahendamise käigust teavitamata jätmine, mis kuulub hea halduse tava nõuete hulka. Volinik teavitas, et edastas vastuse avaldajale 19.11.2009. Volinik selgitas, et raskused arvamuse andmise tähtajast kinnipidamisel olid seotud avalduses toodud küsimuse esmakordse käsitlemise ning voliniku ülesannete laiendamise, pöördumiste arvu kasvu ning inimressursi vähendamisega.

12.07.2010 esitati teine avaldus. Avaldaja esitas pöördumise volinikule 19.07.2009 ja võttis volinikuga pidevalt ühendust, kuid volinik ei olnud vastanud talle avalduse alusel alustatud

² Direktiivi 2000/43/EÜ artikkel 13 lg1 sätestab, et liikmesriigid määravad organi või organid, kelle ülesanne on edendada kõikide isikute võrdset, rassilisest või etnilisest päritolust tingitud diskrimineerimiseta kohtlemist. Need organid võivad moodustada osa asutustest, kelle ülesanne on riiklikul tasandil tegelda inimõiguste kaitsega või üksikisiku õiguste kaitsega. Vastavalt art 13 lõikele 2 peavad liikmesriigid tagama, et nende organite pädevusse kuulub: 1) diskrimineerimise ohvritele sõltumatu abi osutamine diskrimineerimist käsitlevate kaebuste esitamisel, 2) diskrimineerimist käsitleva sõltumatu uurimise korraldamine, 3) sõltumatute aruannete avaldamine ja soovitude esitamine seoses kõnealuse diskrimineerimise asjaoludega.

³ Siseriiklike inimõiguste kaitse ja edendamise asutuste staatuse ja toimimise põhiprintsiibid (nn Pariisi printsiibid) - *Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)*, ÜRO Peaassamblee 20.12.1993 resolutsioon 48/134. Kättesaadav: <http://www2.ohchr.org/english/law/parisprinciples.htm>.

⁴ Samas, p 2.

⁵ Vt nt Naiste diskrimineerimise likvideerimise komitee soovitused Eesti neljanda aruande kohta, 10.08.2007, CEDAW/C/EST/CO/4, p 10, kättesaadav arvutivõrgus:

http://web-static.vm.ee/static/failid/051/CEDAW_kommentaariid.pdf; ÜRO inimõiguste komitee lõppjärelused Eesti suhtes, CCPR/C/EST/CO/3, 28.06.2010, p 6(d), kättesaadav arvutivõrgus: http://www.vm.ee/sites/default/files/CCPR-komisjoni_loppjareldused_EST.pdf; Vähemusrahvuste kaitse raamkonventsiooni nõuandva komitee kolmas arvamus, ACFC/OP/III(2011)004, 07.11.2011, p 13, 36, 39, kättesaadav arvutivõrgus:

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_OP_Estonia_en.pdf; ECRI raport Eesti kohta (neljas järelevalveperiood), CRI(2010)3, 15.12.2009, p 66, kättesaadav arvutivõrgus: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Estonia/EST-CbC-IV-2010-003-ENG.pdf>.

menetluse käigu ega tulemuste kohta. Volinik tunnistas, et ei suutnud avalduse keerukusest tingituna seadusest tuleneva tähtaja jooksul arvamust koostada. Kuna pidasin esmatähtsaks avalduse alusel sisulise arvamuse koostamist, edastasin pöördumise vastamiseks volinikule, palvega teavitada mind menetluse tulemustest. Volinikul palusin rakendada meetmeid arvamuse kiireks koostamiseks ja avaldajale vastuse saatmiseks ning selgitada seadusest tulenevast tähtajast mittekinnipidamise põhjuseid. Volinik teatas, et ta andis avaldajale arvamuse 16.08.2010 ning vabandas vastuse viibimise pärast. Volinik selgitas, et antud avalduse asjaolud olid üsna keerukad, mille puhul diskrimineerimise asetleidmise üle otsustamine võttis tavalisest rohkem aega ja süvenemist. Arvamuse kujundamist komplitseeris ka töövaidluskomisjoni poolt samas asjas tehtud otsus. Volinik kordas, et raskused arvamuse andmise tähtajast kinnipidamisel olid seotud voliniku ülesannete laiendamise, pöördumiste arvu kasvu ning inimressursi vähendamisega.

11.03.2011 esitati mulle kolmas avaldus voliniku tegevuse suhtes. Avaldaja märkis, et esitas 24.08.2010 volinikule avalduse ebavõrdse töötasu kohta, kuid ei olnud saanud volinikult vastust oma pöördumisele. Avaldaja palus mul selgitada, kuidas toimida oma õiguste kaitsmiseks. Nentisin, et volinik ei olnud järginud võrdse kohtlemise seaduses toodud tähtaega anda arvamuse kahe kuu jooksul avalduse esitamisest. Ma ei alustanud siiski avalduse alusel menetlust, sest õiguskantsleri ametiülesandeks ei ole õiguslane nõustamine, kuid teavitasin avaldajat, kuhu tal on võimalik pöörduda õigusnõustamise saamiseks.

Sama avaldaja esitas uue pöördumise 11.05.2011. Nentisin, et kui volinik ei järgi temale esitatud avalduste läbivaatamisel seaduses sätestatud tähtaega, tuleb tema tegevust pidada õigusvastaseks. Selgitasin, et olen teadlik asjaolust, et volinikul ei ole juba pikka aega võimalik avaldusi läbi vaadata seaduses sätestatud tähtaja jooksul. Põhjusteks võivad olla lahendatavate asjade arv ja keerukus ühelt poolt ning selle töö tegemiseks ettenähtud isikute arv teiselt poolt. Teavitasin, et avaldajal on võimalik pöörduda voliniku tegevuse vaidlustamiseks halduskohtusse.

Lisaks toon esile, et õiguskantsler andis 2007. aastal Riigikogule arvamuse võrdse kohtlemise seaduse eelnõule (67 SE). Õiguskantsler käsitles muu hulgas volinikule kehtestatud vastamise tähtaja küsimust, märkides järgmist: „Õiguskantsleri tegevuspraktikale tuginedes teen ettepaneku kehtestada volinikule menetlustähtaja pikendamise võimalus. Keerulise juhtumi puhul võib olla põhjendatud ja vajalik olla pikem tähtaeg. Tulemi kvaliteet on väga suure kaaluga, mistõttu ei toeta ma lahendust, kus kohustuslik tähtaeg võib pärssida õigeaegselt koostatud vastuse sisu või võiks sundida volinikku kvaliteedi nimel seadust rikkuma.“

4. Neljandas küsimuses on soovitud minu seisukohta, kas voliniku tegevusega seonduvaid probleeme oleks võimalik lahendada voliniku liitmise teel õiguskantsleri institutsiooniga ning millised oleksid sel juhul poolt- ja vastuargumendid.

Selgitan selles osas järgmist. Nagu eelpool märkisin, on Riigikogul seadusandjana küllaltki lai otsustusruum, kuidas korraldada kohtuvälisist süsteemi isikute põhiõiguste järgimise tagamiseks. Õiguskantslerile täiendavate ülesannete lisamisel tuleb silmas pidada, et õiguskantsleri puhul on tegemist ainuisikulisel institutsiooniga. See tähendab, et õiguskantsleril on oma seisukohtade andmisel ainuisikuliselt allkirjaõigus. Voliniku ülesannete üleandmine õiguskantsleri institutsioonile tähendaks sisuliselt õiguskantsleri pädevuse laiendamist.

Õiguskantslerile täiendavate funktsioonide andmisel ei tohi nende täitmine hakata takistama õiguskantsleri põhiseadusest tulenevate põhifunktsioonide täitmist. Õiguskantsleri põhifunktsioonideks on teostada järelevalvet õigustloovate aktide põhiseadusele ja seadustele vastavuse üle ning kontrollida riigiasutuste tegevust (põhiseaduse § 139 lõiked 1 ja 2). Eelkõige

seisneb küsimus selles, mil määral suurendaks järelevalvealuste subjektide ringi laiendamine ja valdkonna *ombudsmani* ülesannete liitmine õiguskantsleri institutsiooniga õiguskantsleri töökoormust.⁶ Õiguskantsleri ülesandeks on esmajoonel kontrollida avaliku võimu kandjate tegevust. Samuti tuleb silmas pidada, et teatud valdkondliku *ombudsmani* ülesannete lisamisel peavad selle õiguslikud volitused sobituma õiguskantsleri institutsiooni olemusega.

Aastate jooksul on võrdse kohtlemise seaduse ning soolise võrdõiguslikkuse seaduse eelnõude erinevate versioonide menetlemise käigus välja pakutud mitmeid süsteeme, kuidas võiks Eestis kujundada võrdse kohtlemise põhimõtte rakendamise ning edendamise tegeleva organi või organite pädevuse ning volitused.

Teatavasti jõustusid 01.01.2004 õiguskantsleri seaduse muudatused, millega anti õiguskantsleri ülesandeks lepitusmenetluse läbiviimine eraõiguslike isikute vahelise diskrimineerimisvaidluse lahendamiseks ning ülesanded võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise põhimõtte edendamiseks.⁷ Kuigi ka tollal tõusetas küsimus sellise lisaülesande ühildatavusest õiguskantsleri põhifunktsioonidega, leiti antud seadusemuudatuste eelnõu väljatöötamisel, et täiendavate inim- ja rahaliste ressursside olemasolul ei hakkaks valdkondliku ombudsmani funktsioonide täitmine takistama õiguskantsleri põhiseadusest tulenevate põhifunktsioonide täitmist.⁸

Viimastel aastatel on õiguskantslerile lisatud valdkondliku lasteombudsmani ülesanded ning õiguskantsler on piinamise ning muu julma, ebainimliku või inimväärikut alandava kohtlemise ja karistamise vastase konventsiooni fakultatiivse protokollis artiklis 3 sätestatud riigi ennetusasutus. Seega on vahepealsel perioodil õiguskantsleri ülesannete maht juba oluliselt suurenenud. Kuigi täiendavate ülesannete täitmisega on kaasnenud täiendavad rahalised eraldised ning on olnud võimalik laiendada õiguskantsleri ametkonda, ei pruugi õiguskantsleril olla siiski võimalik täiendavate ülesannete lisamise korral kõigile juba olemasolevatele funktsioonidele piisavat tähelepanu pöörata või ei ole võimalik põhifunktsioonide prioriteetsuse tõttu uue küsimusteringiga vajaliku põhjalikkusega tegeleda. Nagu volinik on teatanud oma vastustes ning toonud esile avalikes pöördumistes, on võrdse kohtlemise küsimust puudutavate pöördumiste arv järjest suurenenud. See tähendab, et õiguskantslerile vastavate täiendavate ülesannete andmisega kaasnev töökoormuse kasv oleks tõenäoliselt märkimisväärne.

Lisaks ei pruugi võrdse kohtlemise põhimõtte järgimise üle järelevalvet teostava ning võrdõiguslikkuse põhimõtet edendava organi ülesanded olla täiel määral ühildatavad õiguskantsleri institutsiooniga. Õiguskantsleri ülesandeks on kontrollida õigustloovate aktide kooskõla põhiseaduse ja seadusega (sh kontrollin, kas seadused on kooskõlas põhiseadusest tuleneva võrdse kohtlemise põhimõttega), samas kui voliniku ülesandeks on laiem seaduste mõjude analüüs. Õiguskantsleril ei ole võimalik võtta enda kanda poliitikakujundaja rolli.

Seetõttu pean esmapilgul põhjendatuks eraldi institutsiooni olemasolu võrdse kohtlemise põhimõtte järgimise üle järelevalve teostamiseks ja võrdõiguslikkuse edendamiseks.

⁶ Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Teine, täiendatud väljaanne, Juura, 2008, lk 663, komm 10. Vt lähemalt seletuskiri eelnõu 1265 SE I, õiguskantsleri seaduse muutmise ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse juurde. Kättesaadav: www.riigikogu.ee.

⁷ Tuleb nentida, et lepitusmenetlus ei ole seni praktikas tõhusalt rakendunud. Selles osalemine on vabatahtlik, kuid seniste taotluste puhul on vastustaja vaid ühel juhul andnud nõusoleku menetluses osalemiseks. Seni ei ole kinnitatud ühtegi kokkulepet lepitusmenetluse teel diskrimineerimisvaidluse lahendamiseks.

⁸ Seletuskiri eelnõu 1265 SE I, õiguskantsleri seaduse muutmise ja sellega seotud seaduste muutmise seaduse juurde.

Eelpool tõin välja peamised argumendid voliniku institutsiooni kujundamise osas, kuid see küsimus vajab kindlasti põhjalikumat analüüsi. Võrdse kohtlemise organite pädevuse ja organisatsioonilise kujundamise küsimus on viimastel aastatel olnud pidevalt päevakorral ka teistes Euroopa riikides. Juhin tähelepanu sellele, et erinevad institutsioonid on seda küsimust väga põhjalikult analüüsinud ning teinud soovitusi, kuidas kujundada siseriiklike võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise organite pädevust ja volitusi nii, et nende tegevus oleks sõltumatu ning tulemuslik.⁹

5. Lõpetuseks on kirjalikus küsimuses soovitud teada, kas Riigikogu liikmed peaksid saama aru pärida sarnaselt õiguskantslerile ka volinikult. Ka see küsimus ei kuulu otseselt õiguskantsleri pädevusse. RKKTS § 147 lõikes 1 on nimetatud, missuguste ametikandjate poole on Riigikogu liikmetel võimalik kirjaliku küsimusega pöörduda. Kirjaliku küsimuse instituut on üks parlamentaarse kontrolli vorme ja sellest tulenevalt on see ette nähtud nende ametikandjate puhul, kelle parlament ametisse nimetab. Kehtiva õiguse kohaselt on igäühel võimalik pöörduda lisaks märgukirja või selgitustaotlusega soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku poole vastavalt märgukirjale ja selgitustaotlusele vastamise seadusele või teabenõudega vastavalt avaliku teabe seadusele.

Täna veelikord pöördumise eest, milles Riigikogu liige on tundnud huvi soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku töö tõhusama korraldamise võimaluste suhtes. Loodan, et minu vastused on abiks õiguslikest võimalustest ülevaate saamiseks.

Lugupidamisega

/allkirjastatud digitaalselt/

Indrek Teder

Koopia: Soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise volinik

---

⁹ Antud küsimust on põhjalikult käsitletud nt Euroopa Liidu liikmesriikide võrdse kohtlemise organeid ühendav võrgustik *Equinet*, kelle kodulehelt on antud analüüsid leitavad. Vt Equality Bodies and National Human Rights Institutions - Making the Link to Maximise Impact (2011), Influencing the law through legal proceedings - The powers and practices of equality bodies (2010), Strategic Role of Equality Bodies (2009), Between Impartiality and Responsiveness: Equality Bodies and Practices of Independence (2008), Strategic Enforcement - Powers and Competences of Equality Bodies (2006). Kättesaadavad arvutivõrgus: <http://www.equineteurope.org/>. Vt ka Euroopa Nõukogu inimõiguste voliniku Thomas Hammarbergi arvamust võrdõiguslikkust edendavate siseriiklike organite kohta. – Opinion of the Commissioner for Human Rights on national structures for promoting equality, CommDH(2011)2, 21.03.2011. Kättesaadav arvutivõrgus: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1761031>.